

О. М. Загурський

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ КАПІТАЛ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Досліджено специфічну форму капіталу — інституціональний капітал. Запропоновано авторське бачення цієї економічної категорії. Розглянуто основні інституції інституціонального капіталу аграрного сектору України, що впливають на його інноваційний розвиток. Проаналізовано вплив бюджетної, податкової, амортизаційної, інвестиційної та антимонопольної політики держави на формування конкурентоспроможного аграрного виробництва.

Specific form of capital, institutional capital is investigated. Author's vision of this economic category is proposed. Main institutions of the institutional capital of the agricultural sector of Ukraine affecting its innovative development are considered. Analysis of the influence of budgetary, tax, depreciation, investment and antitrust policy on the formation of competitive agricultural production is conducted.

Ключові слова: аграрний сектор, амортизаційна політика, антимонопольна політика, бюджетна політика, інвестиційна політика, інституціональний капітал, податкова політика.

Сучасні економічні парадигми дедалі частіше передбачають урахування широкого соціального контексту, що відображається у поєднанні в дослідженнях різних напрямів і наук. Такий міждисциплінарний зв'язок нерідко призводить до відхилення від матеріалістичного бачення природи основних економічних понять і категорій. Характерним прикладом є використання політико-економічного поняття “капітал”, яке на сучасному етапі розвитку економічної науки досить далеко відійшло від первинного значення. У системі факторів виробництва постіндустріального суспільства крім землі, праці, капіталу та підприємництва з'являється п'ятий фактор — знання. І якщо в аграрній економіці провідним елементом була земля, в індустріальній — капітал, то в сучасній лімітуючим чинником стають інформація та накопичені знання [1; 2]. У майбутньому найбільшого рівня розвитку досягнуть країни, які здобудуть першість в опануванні нових знань і забезпечать їх трансформацію в технології й продукцію.

У сучасних економічних теоріях поряд з основними факторами виробництва (економічний, фізичний та природний капітал) виокремлюють неекономічні форми капіталу: інтелектуальний, соціальний, інституціональний, культурний, символічний, адміністративний тощо.

Проблема ефективності застосування капіталу не нова. Її досліджували представники різних напрямів і шкіл, починаючи з класиків економічної теорії — К. Маркса, Дж. Мілля, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта [3—7] — і закінчуючи сучасними вченими — Л. Абалкіним, С. Архієреєвим, В. Базилевичем, П. Бурдье, В. Гейцем, Дж. Коулманом, Д. Львовим, Р. Нуреєвим, В. Радаєвим

© Загурський О. М., 2013

та ін. [8—14; 1; 15]. Проте інституціональному капіталу, роль якого останнім часом зростає, в економічній літературі приділена недостатня увага.

Метою статті є дослідження сутності категорії “інституціональний капітал” та аналіз основних інституціональних складових інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України.

Інституціональний капітал являє собою відносно нову економічну категорію, яка не має чітких контурів і недостатньо вивчена, тому і єдиного погляду на її визначення не сформувалося. Так, французький соціолог П. Бурдьє під таким капіталом розуміє інституції, творче застосування яких забезпечує скорочення трансакційних витрат і підвищення ефективності господарської діяльності суб’єктів ринкових відносин [11]. Російські вчені О. В. Іншаков і Д. П. Фролов визначають інституціональний капітал як одну з конкретних форм капіталу, що відображає можливість отримання доходу певними суб’єктами господарювання за рахунок набуття статусу, зумовленого їх належністю до певних інститутів [16, с. 30]. За А. А. Циреновою інституціональний капітал — це неживий і живий капітал, пов’язаний із виробництвом послуг, які задовольняють колективні потреби суспільства. Він охоплює всі урядові та неурядові інститути, котрі сприяють ефективному використанню двох типів капіталу [17, с. 11]. Польський вчений А. К. Козьмінський визначає цей капітал як систему права й екзекуції права [18]. На думку О. В. Янченюк, інституціональний капітал може розглядатися і як інститути, що сприяють ефективному формуванню, накопиченню, відтворенню та використанню всіх видів капіталу, і як організація людського капіталу держави, організаційна можливість країни з допомогою людського капіталу перетворити інформацію, щоб відповідати вимогам ринку [19, с. 97]. Українські вчені С. І. Архієреєв та М. В. Шипілова під інституціональним капіталом розуміють сукупність норм і правил поведінки, якими керуються в суспільстві економічні агенти [9, с. 14]. Подібної думки дотримується і М. С. Пашкевич, котра такий капітал визначає як сукупність правил, норм, регламентів, схем та механізмів розподілу економічних ресурсів між економічними суб’єктами, використання яких зумовлює отримання додаткової валової доданої вартості [20].

На нашу думку, основним завданням інституціонального капіталу є забезпечення всебічних умов для трансферу в економічні відносини нових знань і наукових досягнень з метою розроблення конкурентоспроможної продукції, тобто інституціональний капітал — це насамперед капітал інноваційного розвитку. Разом із тим визнання інноваційного фактора розвитку як головного в сучасному суспільстві в жодному разі не означає применшення ролі бюджетної, фіскальної та іншої політики держави, правового регулювання, освіти, забезпечення прав людини й адміністративних бар’єрів. Навпаки, ці елементи надзвичайно важливі для підвищення конкурентоспроможності й тісно пов’язані з інноваційними можливостями.

Тому з огляду на попередні міркування, відзначаючи інноваційну природу інституціонального розвитку суспільства і держави як носія і економічних, й інституціональних інтересів, повнішим буде визначення інституціонального капіталу як системи інституцій, що відображають і регулюють інноваційний розвиток суб'єктів господарювання та сприяють ефективному формуванню, накопиченню, відтворенню й використанню всіх видів капіталу. Він функціонує в інституціональному середовищі й охоплює дві основні групи інституцій розвитку: економічні та суспільні. До економічних складових інституціонального капіталу передусім віднесемо бюджетну, податкову, амортизаційну, інвестиційну та антимонопольну політику, тобто прямі й непрямі заходи державного впливу, що стимулюють перехід економіки на інноваційний шлях розвитку. І хоча сама специфіка аграрного виробництва не сприяє залученню великих обсягів високотехнологічних інвестицій, їхній вплив слід розглянути детальніше.

Бюджетна політика як один з головних елементів інституціонального капіталу спрямована на стимулювання інноваційного розвитку і є базовим інструментом формування конкурентоспроможності як національної економіки загалом, так і кожної її галузі зокрема. Вона впливає на інноваційну активність у соціально-економічній системі через розширення фінансування інноваційних розробок та нових наукових шкіл і напрямів, які сприяють збільшенню внеску науки й техніки у сферу матеріального виробництва. Як і в інших секторах економіки, в аграрному секторі бюджетна політика регулюється Бюджетним кодексом України та низкою законів та програм.

Згідно зі ст. 30 Бюджетного кодексу України до видатків державного бюджету України, що стосуються аграрного сектору, належать:

- надання кредитів фермерським господарствам;
- формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду, витрати Аграрного фонду, пов'язані з комплексом заходів зі зберігання, перевезення, переробки та експорту об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду, а також закупівлею матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників [21].

Ст. 4 Закону України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” до стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на 2011—2021 рр. відносить технологічне оновлення й розвиток агропромислового комплексу [22]. Одним з основних напрямів бюджетної політики на 2014 р. є продовження системних реформ в агропромисловому комплексі шляхом поширення індустріального виробництва в сільському господарстві, зокрема розвитку великотоварного, високотехнологічного виробництва, розбудови інфраструктури аграрного ринку, реалізації інвестиційно-інноваційних проектів в агропромисловому комплексі, а також спрощення дозвільних процедур і запровадження європейської моделі контролю безпечності та якості харчових продуктів [23].

Крім зазначених правових актів бюджетна підтримка аграрного сектору регулюється спеціальними програмами, спрямованими на розвиток українського села. Так, Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року передбачає виділення коштів упродовж 2008—2015 рр. на державну підтримку розвитку сільських територій, сільськогосподарського виробництва та аграрного ринку в обсязі понад 120 млрд грн [24].

Згідно з цими державними актами з бюджету через Міністерство аграрної політики та продовольства України за останніх п'ять років розподілено близько 45 млрд грн, переважно на пряму підтримку виробників аграрної продукції, видатки розвитку становили майже 21 млрд грн, або 47 %. Суми видатків, що розподіляються через Міністерство аграрної політики та продовольства України, за роками істотно різняться: найвищими вони були у 2008 та 2011 рр., найнижчими — у 2009 та 2010 рр. (таблиця). Однак протягом усього аналізованого періоду частка видатків державного бюджету, спрямованих в аграрний сектор, дорівнювала 2,0—3,5 % загальних видатків, що менше законодавчо визначеного мінімуму фінансування розвитку сільського господарства (5 % видатків бюджету) [25].

Таблиця. Динаміка видатків державного бюджету, що розподіляються через Міністерство аграрної політики та продовольства України, млн грн

Видатки	2008	2009	2010	2011	2012	2013*
Видатки загального фонду	9087,2	4308,6	3528,4	5281,2	4696,6	5213,9
з них видатки розвитку	6665,6	1639,1	298,0	1641,8	1498,0	614,5
Видатки спеціального фонду	3074,5	2056,6	2226,1	5187,6	3754,8	3507,3
з них видатки розвитку	2206,9	708,5	774,0	3103,4	2171,3	1147,2
Загалом	12161,7	6365,2	5754,5	10468,7	8451,3	8721,2
з них видатки розвитку	8872,5	2347,6	1072,0	4745,2	3669,3	1761,7

* Заплановані видатки.

Джерело: Додатки № 3 до законів України “Про Державний бюджет України” за відповідні роки.

Разом із тим окрім Міністерства аграрної політики та продовольства України є інші державні установи, що в межах своєї відповідальності розпоряджаються виділеними з бюджету коштами на аграрний сектор: Міністерство промислової політики України; Державний комітет України з водного господарства; Державний комітет земельних ресурсів України; Українська академія аграрних наук; Державний комітет України у справах будівництва, архітектури та житлової політики; державні адміністрації областей та Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Точно розрахувати частку видатків державного бюджету, розподіленого через ці міністерства і відомства в аграрний сектор, достатньо складно (фахівці визначають їх у розмірі 10—30 %), проте завдяки їм в окремі роки фінансування сектору наближається до визначених 5 % видатків бюджету. Хоча в будь-якому разі більша частка бюджетної допомоги завжди спрямовувалася на компенсацію витрат виробників аграрної продукції, що

істотно зменшує інституціональний капітал аграрного сектору, а відповідно й можливості інноваційного розвитку.

Після вступу України до СОТ бюджетна підтримка аграрного сектору України також регулюється укладеною під час Уругвайського раунду Угодою про сільське господарство, яка впливає на її напрями й зобов'язує державу:

— узгоджувати граничний рівень сукупного виміру підтримки, яка надається на сільськогосподарський товар на користь виробників базового сільськогосподарського товару, або підтримки, не пов'язаної з конкретним товаром, що надається на користь виробників сільськогосподарської продукції взагалі;

— обмежувати внутрішню підтримку вітчизняних виробників у розмірі, що не перевищує 5 % загальної вартості окремого виду продукції, виробленого у відповідному році, та 5 % загальної вартості всієї сільськогосподарської продукції, виробленої у відповідному році, — для розвинутих країн, та відповідно 10 % — для країн, що розвиваються;

— збільшувати кількість урядових програм, котрі фінансуються за державний рахунок, спрямованих на підтримку заходів, які не передбачають прямих виплат виробникам або переробним підприємствам і не впливають на виробництво й реалізацію сільськогосподарської продукції [26].

З огляду на це детальніше розглянемо розподіл державних видатків на аграрний сектор відповідно до їхнього впливу на виробництво, переробку та реалізацію аграрної продукції, зокрема видатки заходів державної підтримки, що за класифікацією СОТ стримують (“жовта скринька”) і стимулюють (“зелена скринька”) розвиток. У 2012 р. сукупний обсяг витрат, які стримують розвиток, становив близько 3,6 млрд грн. Серед них найбільшу частку мали заходи фінансової підтримки сільського господарства (наприклад, державні субсидії тваринництву та рослинництву) — 48 %, підтримки садівництва, виноробства та виноградарства — 30, Аграрного фонду — 22 %.

Загальний обсяг видатків, що стимулюють розвиток, — 6,2 млрд грн. Найбільшими з них є адміністративні витрати — 43 %, витрати на проведення земельної реформи — 13 % (зросли порівняно з 2011 р. у 5 разів і, можливо, відображають підготовку влади до введення повноцінного ринку землі), витрати на наукові дослідження та розробки — 13 % (на 8 % більше, ніж у 2011 р.) та витрати на освіту — 12 % [27]. І хоч аналіз свідчить про позитивні зміни в підходах до державної підтримки аграрного сектору (в 2012 р. частка бюджетної підтримки, спрямованої на інноваційний розвиток сектору, практично вдвічі перевищувала частку прямої підтримки аграрних виробників), можна однозначно стверджувати, що наразі інституціональне середовище аграрного сектору потребує вдосконалення, а інституціональний капітал використовується недостатньо ефективно. Доволі значні бюджетні кошти більшою мірою витрачаються на поточні потреби, ніж забезпечують інноваційне зростання. Недостатня прозорість інституціональних

умов інноваційного розвитку аграрного сектору породжує проблему неефективної бюджетної політики, яка криється в нераціональному використанні бюджетних коштів, відсутності взаємозв'язку між бюджетними асигнуваннями і реальними показниками розвитку сільськогосподарського виробництва та традиційній практиці розпорощення інституціонального капіталу замість концентрації на вирішальних інноваційних заходах. Натомість можливості інноваційного розвитку за рахунок досягнень вітчизняної науки вкрай обмежені через недостатнє фінансування наукових досліджень, що останніми роками не перевищує 5 тис. дол. США у середньому на одного штатного наукового працівника, тоді як в європейських країнах цей показник перевищує 100 тис. дол., а в США — 200 тис. дол. [28].

Наступна за важливістю економічна складова інституціонального капіталу — податкова політика, яка, на відміну від бюджетної, є непрямим механізмом впливу на економіку. До інструментів податкової політики, що сприяють зростанню інституціонального капіталу, можна віднести податкові пільги, податкові кредити та знижки. Вони мають на меті забезпечення інвестиційного підйому, інноваційного розвитку та впровадження ресурсозберігаючих технологій. Податкова політика в аграрному секторі спрямована на стимулювання розвитку виробництва, формування специфічного джерела фінансових ресурсів за рахунок неоплачених (невилучених державою) податків.

Основним нормативним документом податкової політики є Податковий кодекс України, що передбачає як загальні, так і особливі умови оподаткування аграрних підприємств. Зокрема, спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість діяльності у сфері сільського і лісового господарства та рибальства (суми ПДВ, що підлягають сплаті до бюджету підприємствами усіх форм власності акумулюються ними на спеціальних рахунках і повинні використовуватися на модернізацію та інвестиції у виробництво) й фіксований сільськогосподарський податок (розмір якого визначається, виходячи з грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, з урахуванням її щорічної індексації відповідно до земельного законодавства).

Протягом останніх років сільське господарство було пріоритетною галуззю державної податкової підтримки, якій надавалося від 23 до 34 % загальної суми податкових пільг за видами економічної діяльності [29, с. 49]. Завдяки такій підтримці обсяги сільськогосподарського виробництва з 1999 по 2011 р. зросли на 70 %. З 2001 по 2012 р. обсяги експорту продукції АПК зросли майже в 10 разів — від 1,8 млрд до 17,9 млрд дол. США. Додатне сальдо збільшилося від 700 млн до 10,4 млрд дол. США, або в 15 разів [30].

Лише у 2012 р., за даними Міністерства доходів і зборів України, спеціальним режимом оподаткування скористалися понад 16 тис. аграріїв, залишивши у власному розпорядженні 14,7 млрд грн. Крім того, 1,1 млрд грн ПДВ надійшло від переробників на спецрахунки Державної казначейської служби України для виплати компенсації товаровиробникам за продані молоко і м'ясо

в живій вазі [31], що дало вітчизняним аграріям можливість збільшити капіталовкладення в сільгосптехніку у I кв. 2013 р. до 197 млн дол. [32].

Недотримання норм податкового законодавства спотворює інституціональне середовище аграрного сектору і породжує низку проблем, основною з яких є тінізація економіки. Коріння тінізації криється насамперед у інституціональних умовах функціонування підприємництва в Україні, серед яких: складна й витратна дозвільна система, високий рівень трансакційних витрат у процесі господарювання та адміністрування податків і зборів, нагальна потреба в підвищенні ефективності функціонування судової системи з метою захисту прав власності, необхідність збалансування зв'язку між сплаченими податками до бюджету держави та зворотним потоком суспільних благ, забезпечення прозорості державних фінансів відповідно до європейських стандартів [33, с. 45, 46].

Актуальність цієї проблематики підтверджується і в Посланні Президента України до Верховної Ради України, де зазначено, що особлива увага приділяється розвитку податкового законодавства, спрямованого на зменшення нелегального обороту капіталу, а також спрощення залучення в українську економіку стратегічних інвестицій як внутрішнього, так і зовнішнього походження з метою зростання інвестиційної та інноваційної активності бізнесу, впровадження енергозберігаючих технологій — єдино можливий шлях до підвищення якості економічного зростання [34, с. 7—9].

Нині в урядових колах обговорюється питання інституціональних змін системи оподаткування та скасування податкових пільг для агровиробників. Фахівці аграрного бізнесу зауважують, що в умовах незавершеності реформ, обмеженого фінансування сектору за рахунок прямої бюджетної підтримки, доступу до фінансових ресурсів та цінової нестабільності на матеріально-технічні ресурси це вкрай недоречно. Проте, на нашу думку, зміни в податковій політиці потрібні, і передусім варто безпосередньо регулювати розмір пільг залежно від інвестицій, вкладених в аграрне виробництво.

Значні резерви для інноваційного розвитку підприємства надає також амортизаційна політика, важливим етапом розвитку якої стало схвалення Указом Президента України від 07.03.2001 № 169/2001 Концепції амортизаційної політики. Її метою було проголошено визначення амортизаційної політики як чинника активізації інвестиційної діяльності в державі. Згідно з Концепцією амортизаційна політика в Україні має спрямовуватися на підвищення фінансової заінтересованості суб'єктів господарювання у здійсненні інвестицій в основний капітал за рахунок коштів власних амортизаційних фондів. Проте впродовж багатьох років амортизаційна політика не повною мірою відповідає завданням конкурентоспроможного розвитку економіки. Недостатньо стимулюються підприємства і до використання на практиці механізму прискореного списання майна, яке амортизується, що дало б змогу у відносно короткі терміни оновити діючі виробництва. Як результат,

у більшості аграрних підприємств застарілі техніка та технології. За оцінками фахівців, облікова вартість основних засобів сільськогосподарських підприємств у кілька разів відрізняється від ринкової. Унаслідок такої ситуації амортизаційні відрахування не відповідають тій сумі, яка необхідна навіть для простого відтворення основних засобів — придбання аналогічного об'єкта за сучасними ринковими цінами [35, с. 42]. Після набуття незалежності парк основних сільськогосподарських машин зменшився більше ніж утричі: якщо в 1991 р. в аграрних підприємств України було 105,2 тис. зернозбиральних комбайнів і 497,3 тис. тракторів (у розрахунку на 1000 га посівної площі зернових — 8 комбайнів і 14 тракторів), то у 2011 р. — лише 32,1 тис. комбайнів і 147,1 тис. тракторів (відповідно 4 комбайни і 8 тракторів на 1000 га посівної площі зернових) [36, с. 203]. Крім того, специфіка аграрного виробництва потребує амортизаційних відрахувань на відновлювання економічної родючості ґрунтів. Для цього мають нагромаджуватися відповідні “фонди обслуговування земельного капіталу” за аналогією з “амортизаційними фондами” у промисловості та інших галузях економіки. Однак у процесі аграрного виробництва ресурси відновлюються не повною мірою, про що свідчить зменшення природної родючості земель сільськогосподарського призначення (за останні роки щорічні втрати гумусу становлять у середньому по Україні 0,6—0,7 т/га) та скорочення площ зрошуваних земель.

Відповідно амортизаційна політика в аграрному секторі залишається найслабкішою ланкою економічної політики держави, оскільки не забезпечує зацікавленості підприємців у оновленні основних фондів і відновленні земельних ресурсів, упровадженні наукових розробок та новітніх технологій у виробництво і не сприяє зростанню інституціонального капіталу.

Наступна інституція, що істотно впливає на процеси інноваційної модернізації і є вагомою частиною інституціонального капіталу, — це інвестиційна політика. Вона регулюється низкою законодавчо-нормативних актів і регламентує заходи державної підтримки інвестиційної діяльності та створює сприятливі умови для інституціональних інвесторів. Інвестиційна політика має на меті перехід на інноваційну модель розвитку економіки, модернізацію виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, запобігання впливу міжнародної фінансової кризи на розвиток економіки [37]. Ця політика реалізується у двох напрямках:

- державне інвестування пріоритетних галузей економіки за рахунок збільшення бюджетних витрат;

- розширення державного регулювання інвестиційної діяльності шляхом удосконалення грошово-кредитних, податкових та амортизаційних методів.

Для підприємств аграрного сектору України залучення інвестиційних ресурсів є однією з головних проблем інноваційного розвитку. Слабка інвестиційна спроможність переважної більшості суб'єктів господарювання (особливо фермерських і індивідуальних господарств), брак власних обігових коштів

і доступних кредитних ресурсів не дають змоги виробникам аграрної продукції покривати розрив у часі між потребою в коштах та періодом сприятливих цін реалізації продукції. У 2011 р. через недосконалі інституціональні умови (нестабільність законодавчої бази, порушення прав власності (особливо на землю), неналежний захист прав інвесторів і недостатня прибутковість інвестицій в основний капітал) було інвестовано лише 18 183 млн грн (7,7 % загальних інвестицій в економіку країни) [36, с. 34]. За умов обмеженості внутрішніх ресурсів найпривабливішим джерелом матеріально-технічного й фінансового забезпечення підприємств є іноземні інвестиції, а їх обсяг та рівень ефективності залишаються вкрай недостатніми, у 2011 р. прямі іноземні інвестиції в підприємства аграрного сектору дорівнювали 813,4 млн дол. США, або 1,6 % загальних прямих іноземних інвестицій [36, с. 36]. Проте передумовою збільшення іноземного капіталу є підвищення рівня конкурентоспроможності аграрного сектору за рахунок мобілізації та ефективного використання внутрішніх інвестицій.

Важливою інституцією, що також впливає на інституціональний капітал, є антимонопольна політика. Законодавство стосовно захисту економічної конкуренції ґрунтується на нормах законів України: “Про захист економічної конкуренції” від 11.01.2001 № 2210-III, “Про захист від недобросовісної конкуренції” від 07.06.1996 № 236/96-ВР. Їхня дія спрямована на обмеження монополізму в господарській діяльності та забезпечення ефективного функціонування національної економіки завдяки розвитку конкурентних відносин.

Аналіз економічної конкуренції в аграрному секторі свідчить про незначну внутрішньогалузеву конкуренцію між виробниками, яка не спричиняє загроз входженню нових представників. Відчутну силу має лише ринкова влада покупців і постачальників, більшість з яких функціонує в умовах олігополії і чинить тиск на виробників агропродукції. Про це свідчить і Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 р., у якому відзначаються позитивні структурні передумови конкуренції в агропромисловому комплексі, де 59,1 % товарів (робіт, послуг) реалізується на ринках із конкурентною структурою [38]. Проте, на думку фахівців, після поступового обмеження імпорту сільськогосподарської та продовольчої продукції найбільшу ринкову владу здобули агрохолдинги, які об'єднали у своєму складі сільськогосподарські та переробні підприємства, посередницькі й агротрейдерські компанії. Монополізація ними каналів збуту призводить до втрати вигідних позицій індивідуальних господарств на внутрішньому та світових ринках сільськогосподарської продукції й продовольства [39, с. 8]. Тому, за оцінкою Антимонопольного комітету України, у 2012 р. в аграрному секторі було виявлено значну кількість порушень у вигляді зловживань монополієм (домінуючим) становищем — 7,22 % [38]. Удосконалення нормативно-правових документів і внесення певних поправок в антимонопольне законодавство відповідно до цілей державної інноваційної політики дасть можливість сформувати конкурентоспроможне аграрне виробництво.

Результати дослідження свідчать, що інституціональна організація аграрного сектору недосконала, не сприяє становленню конкурентного середовища і не дає можливості повною мірою спрямувати інституціональний капітал держави на інноваційний розвиток суб'єктів аграрного господарювання. Разом із тим заходи державного впливу, які регулюють інноваційний розвиток сектору, зумовили істотні зрушення, зокрема:

— за 2010—2012 рр. обсяг виробництва валової продукції сільського господарства збільшився на 12,7 %, харчової промисловості — на 4,2 %;

— істотно зріс валовий збір зерна, насамперед за рахунок підвищення врожайності культур, середньорічне виробництво зерна становило протягом 2010—2012 рр. понад 47 млн т, що на 4,5 млн т більше порівняно з 2007—2009 рр.;

— подолано негативну тенденцію в галузі тваринництва, обсяг валової продукції якої протягом 2010—2012 рр. зріс на 8,7 %, у 2012 р. забезпечено збільшення обсягу виробництва молока, зростання поголів'я свиней і птиці, а також зупинено скорочення поголів'я великої рогатої худоби;

— розпочато активну розбудову виробничої інфраструктури в аграрному секторі, передусім тваринницьких ферм та комплексів, оптових ринків сільськогосподарської продукції;

— зберігається додатне сальдо зовнішньої торгівлі агропромислового комплексу [40].

Подальше формування і розширене відтворення інституціонального капіталу, можливість використання ефективних інститутів у реальних трансакціях, удосконалення системи інституціонального забезпечення дієвості конкурентного середовища в Україні на засадах інноваційної моделі розвитку та пріоритетне фінансування технологічних інновацій, а також гармонізація на цій підставі інноваційної аграрної політики перетворять аграрний сектор на локомотив розвитку національної економіки й нададуть імпульс інвестиційному, технологічному й соціальному піднесенню у державі загалом. Для поліпшення показників інституціонального капіталу необхідно всебічно розвивати науково-технічну та науково-технологічну сфери аграрного виробництва, зміцнювати законодавчу базу в напрямі підтримки найбільш інноваційних підприємств.

Список використаних джерел

1. *Нуреев Р. М.* Человеческий капитал и проблемы его развития в современной России / Р. М. Нуреев [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/333.pdf>.

2. *Чухно А. А.* Твори : у 3 т. Т. 2: Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика / А. А. Чухно ; НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фінансів України. — К., 2006. — 512 с.

3. *Маркс К.* Капитал // Собр. соч. : в 39 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — 2-е изд. — М. : Госполитиздат, 1955.

4. Милль Дж. С. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии : в 3 т. Т. 1 / Дж. С. Милль. — М. : Прогресс, 1980. — 495 с.
5. Риккардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения : сочинения : в 5 т. Т. 1 / пер. под ред. М. Н. Смит. — М. : Госполитиздат, 1955. — 360 с.
6. Самуэльсон П. А. Экономика : учеб. пособ. / П. А. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус ; ред. пер. с англ.: Л. С. Тарасевич, А. И. Леусский. — 15-е изд. — М. : Бинум : КноРус, 1997. — 800 с.
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит — М. : Наука, 1962. — 572 с.
8. Абалкин Л. И. Политическая экономия и экономическая политика / Л. И. Абалкин. — М. : Мысль, 1970. — 232 с.
9. Архієреєв С. І. Двоїста природа соціального капіталу / С. І. Архієреєв, М. В. Шипілова // Научные труды ДонНТУ. Сер. : экономическая. — 2011. — Вып. 40-3. — С. 11—17.
10. Економічна теорія: політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. — 6-те вид., перероб. і доп. — К. : Знання-Прес, 2007. — 719 с.
11. Bourdieu P. Forms of Capital / P. Bourdieu // The Sociology of Economic Life. — Boulder, 2001. — С. 55—97.
12. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2009. — 864 с.
13. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. — 2001. — № 3. — С. 122—139.
14. Институциональная экономика : учеб. пособ. / рук. авт. колл. акад. Д. С. Львов. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 318 с.
15. Радаев В. В. Экономическая социология : учебник / В. В. Радаев ; Гос. ун-т — Высш. шк. экономики. — М. : ИД ГУ-ВШЭ, 2005. — 603 с.
16. Иншаков О. В. Эволюция институционализма в российской экономической мысли (IX—XXI вв.) : в 4 т. Т. 1 / О. В. Иншаков, Д. П. Фролов. — М. : Экономист, 2007. — 511 с.
17. Цыренова А. А. Развитие человеческого капитала в условиях трансформации институциональной среды / А. А. Цыренова. — Улан-Удэ : Изд-во ВСГТУ, 2006. — 88 с.
18. Koźmiński A. K. Czy polscy menedżerowie są przygotowani do konkurencji na rynkach Europejskich? / A. K. Koźmiński // Master of Business Administration. — 2005. — Nr 1.
19. Янченко Е. В. Институциональный капитал как собственность государства / Е. В. Янченко // Научные труды ДонНТУ. Сер. : экономическая. — 2008. — Вып. 34-2. — С. 97—99.
20. Пашкевич М. Розвиток продуктивних сил в аспекті системного державного управління / М. Пашкевич // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2012. — Вип. 2 (7). — С. 163—169 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories>.
21. Бюджетний кодекс України : закон України від 08.07.2010 № 2456-IV (у редакції від 24.04.2013) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
22. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : закон України від 08.09.2011 № 3715-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 19-20. — Ст. 166.

23. Про схвалення проекту Основних напрямів бюджетної політики на 2014 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.03.2013 № 213-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213-2013-p>.

24. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1158 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-p>.

25. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років : закон України від 18.01.2001 № 2238-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 11. — Ст. 52.

26. Угода про сільське господарство : міжнар. док. від 15.04.1994 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/981_005.

27. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій // Огляд аграрної політики. — 2012. — Вип. 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ier.com.ua/ua/agricultural_dialogue/publications/agri.

28. Борщ А. Г. Основні напрями реформування фінансового забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в Україні / А. Г. Борщ, В. А. Муравська // Науковий вісник НУБіП України. Сер. : економіка, аграрний менеджмент, бізнес. — 2011. — Вип. 168 (2) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua>.

29. Соколовська А. М. Проблема моніторингу ефективності надання податкових пільг в Україні / А. М. Соколовська // Фінанси України. — 2011. — № 3. — С. 42—53.

30. Відміна податкових пільг завдасть аграріям понад 19 млрд грн втрат // Пропозиція : укр. журн. з питань агробізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com>.

31. Іщенко Г. Поле чудес для аграріїв / Г. Іщенко // Урядовий кур'єр. — 2013. — 12 квіт. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/pole-chudes-dlya-agrariyiv>.

32. Український клуб аграрного бізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.agribusiness.kiev.ua>.

33. Соколовська А. М. Формування податкової політики в умовах невизначеності / А. М. Соколовська // Фінанси України. — 2012. — № 11. — С. 44—51.

34. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2012. — 576 с.

35. Підлісецький Г. М. Удосконалення переоцінки основних засобів аграрного сектору в системі їх відтворення / Г. М. Підлісецький, М. М. Могилова // Економіка АПК. — 2010. — № 12. — С. 41—47.

36. Сільське господарство України 2011 : стат. зб. / Держ. служба статистики України ; за ред. Н. С. Власенко. — К. : Держ. служба статистики України, 2012. — 386 с.

37. Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 № 389 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-p>.

38. Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua>.

39. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гуторов та ін. ; за ред. В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. — К., 2012. — 56 с.

40. Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013—2014 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.2013 № 187 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-p>.